

Психомовленнєвий розвиток дітей раннього віку: теорія і практика

Юлія РІБЦУН, канд. пед. наук, ст. наук. співроб. відділу логопедії, Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України

Ця публікація — короткий “путівник” із психомовленнєвого розвитку дітей раннього віку, доповнений цінними порадами та методичними рекомендаціями. Вони допоможуть відстежувати правильність формування мовлення малюків, вчасно виявляти порушення та запобігати їх фіксації, яка може призвести до затримки мовленнєвого розвитку. Пропоновані матеріали стануть у пригоді не тільки педагогам — ними варто поділитися і з батьками вихованців.

Останнім часом суттєво зростає кількість дітей, які мають порушення мовлення. Українською важливо, аби батьки й педагоги були обізнані з особливостями розвитку за типового онтогенезу та могли вчасно помітити проблеми і правильно зреагувати на них. Потреба у спілкуванні під час онтогенетичного розвитку активізує ті рушійні сили дитини, які допомагають їй опанувати мовлення.

Онтогенез — індивідуальний фізичний і психічний розвиток людини від моменту народження.

На етапі віку немовляти, що триває впродовж першого року життя, провідною діяльністю малюка є **безпосереднє емоційне спілкування з дорослим**, який повністю задовольняє всі його потреби.

Ранній вік (від 1 до 3 років) характеризується налагодженням взаємодії дитини з дорослим через предмети побуту, тому провідною діяльністю цього періоду є **предметно-маніпулятивна гра**. У ранньому віці активно розвиваються сприймання, наочно-дійове мислення, а найінтенсивніше — ситуативно-ділове мовлення та свідомість.

Розглянемо особливості формування мовлення дітей від віку немовляти до раннього, перешкоди на шляху цього процесу та наслідки, до яких ці перешкоди можуть призвести, а також бажані дії дорослих.

ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ МОВЛЕННЯ В ДИТИНИ РАНЬОГО ВІКУ ЗА ТИПОВОГО ОНТОГЕНЕЗУ

Перший тиждень життя

Новонароджений криком сигналізує про свої потреби в їжі, питті, больові відчуття тощо. Уже на першому тижні життя малюк заспокоюється, чуючи лагідний, спокійний голос матері чи іншої близької людини.

Немовлята надзвичайно чутливі, тому перед тим як підійти до дитини, яка кричить, обов'язково слід заспокоїтись. За потреби зробіть кілька повільних вдихів-видихів, зосереджуючись на подовженому видиху. Звертайтеся до дитини лагідно, говоріть спокійно.

Тривожним “дзвіночком” для дорослих може стати **тривалий нав'язливий крик** малюка, коли, плачучи, він ніби аж захлинається. У поєднанні з порушеннями сну ця ознака може свідчити про **органічне ушкодження центральної нервової системи**. Варто звернути увагу на те, як малюк бере груди. Якщо він смокче мляво або взагалі не може цього робити, молоко виливається через ніс або куточки рота, обов'язково зверніться до педіатра чи невролога.

Один-півтора місяця

Поступово в малюка зростає потреба в емоційному спілкуванні: побачивши рідне обличчя, він зацікавлено розглядає його й усміхається.

Підходячи до немовляти, сповільнюються, говорять до нього з легкою усмішкою, ніби проспівуючи голосні, з різною інтонацією — здивованою, радісною тощо.

Ситуативний характер мовленнєвих реакцій малюка потребує стабільності. Тому не відлучайтеся надовго, не змінюйте обстановки та оточення дитини різко.

Кінець першого-початок другого місяця

Малюк починає зосереджуватись на звуках голосу дорослого, причому навіть шепіт є для нього значно сильнішим стимулом, аніж гучний немовленнєвий звук.

Промовляйте звуки, чітко артикулюючи їх, плавно то посилюючи, то послаблюючи силу голосу, — так поступово в малечі формуватиметься увага до звукового складу слова та провідної системи мовлення.

Два-три місяці

Почувши голос дорослого, дитина вже повертає голову в його бік, щоб бачити рідне обличчя.

Стежте за тим, щоб ваше обличчя було на рівні очей дитини. Візьміть малюка на руки, поверніть до себе. Саме так, зосереджуючись на положенні губ та язика дорослого, малюк найкраще сприймає звернене до нього мовлення та починає наслідувати його.

Не можна перевантажувати малюка спілкуванням із різними людьми (родичами чи друзями), адже для нього корисніше чути постійні та незмінні зразки мовлення.

Три-чотири місяці

Приблизно в три місяці починається період **гуління**, що відображає потребу малюка в самостійному, хоч іще несвідомому, початковому мовленні. Звуки гуління є випадковими, адже виникають під час хаотичного рухання язичком.

Варто пам'ятати, що дитина сприймає мовлення людей, які її оточують, орієнтуючись переважно на інтонацію та ритм висловлювань, тому звернене до малюка мовлення має бути емоційним і чітким. Гуління — ніби тренувальний етап, що передуює оволодінню самостійним мовленням. Мовленнєвий апарат дитини — губи, щоки, язик, м'яке піднебіння — готується до правильної вимови звуків. Мотивуйте дитину до багаторазового повторення елементарних артикуляційних вправ, як-от:

- ♦ *“Мишка пищить”* — розтягнути губи в сторону зі звуком “і-і-і”;
- ♦ *“Змійка”* — витягнути язик донизу;

- ♦ *“Хобот слоненятка”* — витягнути губи вперед, промовляючи “о-о-о” чи “у-у-у” тощо.

Чотири-шість місяців

Дитина, почувши звернене до неї мовлення, починає активно відгукуватись, відповідаючи **лепетом**. Звуки при цьому вже більш чіткі та постійні, поєднані у відкриті склади, що надає мовленню ритмічності. Малюк уже може вловлювати відмінності між словами на рівні зміни наголошеного голосного, кількості складів, інтонацій. Навіть перебуваючи на самоті, дитина лепече сама до себе, адже в цей віковий період малюкові просто необхідно чути мовлення вголос.

Обов'язковою умовою гармонійного розвитку мовлення малюка є регулярне вербальне спілкування з дорослим. Під час лепету артикуляційний апарат дитини зміцнюється, рухи його органів стають цілеспрямованими та чіткими, розвивається фонематичний слух. Доцільно поступово ускладнювати артикуляційні вправи, чергувати їх, разом із дорослим виконувати чітко, повільно, поступово змінюючи темп, додавати нові, як-от:

- ♦ *“Лисячий хвостик”* — рухати язиком з боку в бік;
- ♦ *“Гойдалка”* — тягнутися язиком по черзі до носа та до підборіддя.

Варто пам'ятати: якщо в малюка до 7 місяців **лепет так і не з'явився** або був і через 1-2 місяці раптово зник, — це “дзвіночок”, що може свідчити про **органічне ураження мовленнєвих центрів** кори головного мозку (особливо Брока чи Верніке), **порушення сенсорних систем** (слуху) або **зниження когнітивних функцій** (інтелекту).

Вісім-дев'ять місяців

У вимові дитини вже наявні **всі голосні звуки** ([a], [o], [y], [e], [i], [i]), а також **губні приголосні** ([m], [b], [p]) та **губно-зубні** ([v], [f]), артикуляцію яких можна сприймати і контролювати зором. Малюк уже здатний повторити за дорослим **окремі склади** з відповідною інтонацією та невеличкі, прості за звуковим та ритмічним оформленням **слова**: *мама, баба, да* (дай), *ди* (йди), *бух* (упав, упала, упало).

На цьому віковому етапі простої присутності дорослого поряд із дитиною недостатньо. Потрібне активне розгортання різних видів її діяльності, зокрема орієнтувальної (“*Що / хто це?*”), діагностичної (“*Який (яка, яке) він (вона, воно)?*”), маніпулятивної (“*Що ним (нею) можна робити?*”).

Необхідно розширювати поле зору дитини, узявши її на руки та показуючи навколишні предмети.

Стимулювання **тактильних ігор** — захоплення предметів обома руками, їх обмацування, розбирання з допомогою дорослого, притискання чи струшування з метою видобути звук (звуки) — розширює уявлення дитини про навколишній світ, сприяє розвитку розуміння зверненого до неї та породження власного мовлення.

Десять місяців

У міру дорослішання в дитини починає **формуватися фонематичний (специфічно мовленнєвий) слух**, який допомагає розрізняти слова за їх звуковим складом. На відміну від попередніх етапів, де першорядне значення мало вдосконалення функціонування мовленнєво-рухового апарату, на цьому етапі на перший план виходить розвиток слухових функцій малюка.

Надзвичайно важливо, щоб дитина могла вільно показувати знайомі предмети, виконувати елементарні інструкції (“Дай мені (мамі, татові...)...”, “Від(при)неси...” тощо). Промовляння дорослим потішок, забавлянок з руховим супроводом допомагає формуванню чіткого, ритмізованого та виразного експресивного мовлення, а також розвитку імпресивного.

Один рік

Малюк активно наслідує звуки довкілля, співвідносить предмети з їх назвами, розрізняє їх. У цей період в активному словнику дитини може бути **близько 10 слів** на позначення звуконаслідувань (*гав, няв, му, бі-бі* тощо) та рідних людей (*мама, тато, баба, дід, тьотя, дядя*). Дитина із задоволенням разом із дорослим виконує певні рухи ритмічного супроводу забавлянок.

Доцільно спочатку додавати до промовляння слів рухи однієї руки, а потім обох рук, ніг, чергувати їх. Рухи можна робити плавними чи різкими, але обов'язково ритмічними. Важливо, щоб слова чітко збігалися з відповідними рухами, не було випередження чи відставання.

Не слід одночасно розучувати з дитиною кілька пісеньок або римівок. Нехай малюк спочатку чітко засвоїть один ритмічний та інтонаційний малюнок. Тільки після цього можна переходити до опанування наступних текстів і рухів.

Якщо на кінець першого року життя в мовленні дитини **немає звуконаслідувань**, це свідчить про **затримку мовленнєвого розвитку**. Коли ж дитина **не розуміє зверненого до неї мовлення**, можна говорити про **затримку психомовленнєвого розвитку**. У такому ви-

падку доцільно пройти обстеження в невролога, дефектолога та логопеда.

Один-два роки

У віці до 1 року 8 місяців дитина здатна вживати **близько 40 слів**: іменників (назви іграшок, свійських та домашніх тварин, продуктів харчування, частин обличчя (вуха, ніс, очі, рот) і тіла (голова, ноги, руки)) та дієслів — назв знайомих їй дій. Природно, що внаслідок недостатньої розвиненості артикуляційного апарату, фонематичних процесів у дитячому мовленні спостерігаються спрощення (*ава* — собака, *му (мука)* — корова, *бі (біка)* — машина тощо), випадання кінцевих голосних і приголосних (*мня* — м'яч, *сі* — сік і т. ін.). При цьому для зазначеного вікового етапу характерна генералізація значень слів, які належать до різних частин мови — *ба* може означати різні слова: “бабуся”, “бантик”, “упав (упало, упала)”, “підними”) або навіть виразити речення: “Бабуся прийшла (пішла)” тощо.

До двох років у дитини **завершується формування фонематичного слуху**: вона вже може розрізняти на слух слова, навіть схожі за звучанням — так звані пароніми, або квазіомоніми, як іменники (*сон* — *сом* — *сам*, *булочка* — *білочка*), так і дієслова (*мити* — *мити*, *грати* — *прати*). Це значно збагачує словниковий запас малюків, розвиває не тільки експресивне та імпресивне мовлення, а й вербально-понятійне мислення.

У два роки сприйняттю дитини вже властива категоріальність: вона знає, що одне й те саме слово може позначати предмети з різними сенсорними ознаками (кольору, величини, матеріалу тощо): великий хутряний сірий песик і маленький коричневий гумовий — це собаки, робочий комп'ютерний, прямокутний кухонний і овальний у вітальні — столи.

Удосконалення фонематики тісно пов'язане з розвитком лексики та граматики. Дитина впевнено **розрізняє граматичні категорії** числа іменників (“Покажи кубик”/“Покажи кубики”; “Де м'яч?”/“Де м'ячі?”) та дієслів (“Що малює?”/“Що малюють?”), лексеми, утворені за допомогою зменшувально-пестливих суфіксів (“Покажи подушку”/“Покажи подушечку”; “Де заєць?”/“Де зайчик?”). Саме в цей віковий період з'являються **перші двослівні речення** — іменник + дієслово (“Оя бух” — “Оля впала”).

Якщо дитина двох років не вживає простих (двослівних) речень та не розуміє зверненого до неї мовлення — це “дзвіночок” про необхідність відвідати лікаря-невролога та розпочати логопедичну роботу.

Тільки повноцінне задоволення потреби дитини у спілкуванні дасть їй змогу набути необхідних рухових і слухових навичок на рівні як розуміння, так і продукування власних висловлювань. Доцільно називати одне й те саме слово багато разів, повторювати його з демонстрацією відповідного предмета чи дії, а потім переконатися в тому, що дитина його зрозуміла і запам'ятала.

Розвитку мовлення сприятиме мотивування малюка до називання предметів і дій, їх озвучування під час предметно-маніпулятивної діяльності, виконання диференційованих інструкцій ("Покажи котика. Де хвостик котика? Покажи в котика вушка").

Не можна вживати під час спілкування з дітьми спотворених у звуко-складовому плані лексем, сюсюкати з ними.

У дитини з раннього віку слід формувати повноцінні уявлення про звуки рідної мови, а тому вона має чути тільки правильне, фонетично чітке, лексично відповідне, граматично узгоджене мовлення. Завдання дорослих — не опускаючись самим до елементарного мовлення, а допомогти дитині крок за кроком підніматися щаблями психомовленнєвого розвитку.

Два-три роки

Дитина росте, а її мовлення вдосконалюється. Словник поповнюється не лише **самостійними** (іменниками, прикметниками, займенниками, прислівниками, дієсловами), а й **службовими частинами мови** (прійменниками). Дітям цього віку притаманна **фізіологічна дислалія**: вони продовжують замінювати шиплячі свистячими (зюк — жук, цяська — чашка), спотворювати окремі звуки (*ф(х)тани* — штани), пропускати сонори (*ак* — рак, *мио* — мило). Водночас дитина вже **здатна чути та помічати помилки** в мовленні дорослих і намагатися виправляти їх ("Це не *массіна*, це *массіна!*" — "Це не масина, це машина!").

До трирічного віку в мовленні дитини активізується **самостійне словотворення**, з'являються власні неологізми: *жучик* замість "жучок" (за аналогією зі "стілчик", "хлопчик", "пальчик") та ін. За граматичним оформленням мовлення дитини все більше наближається до мовлення дорослих.

У цей віковий період дитина може ставити багато одноманітних повторюваних запитань. Будьте терплячими. Адже саме так, через повторюваність та діалогічність (запитання — відповідь), дитина опановує граматичні правила поєднання слів у реченні на рівні категорій

Слова малятам ще непросто вимовляти, Та труднощі зуміють подолати

роду, числа, відмінка, а також засвоює соціальні норми спілкування.

Відмова дорослих відповідати на запитання дитини може бути сприйнята нею як відторгнення, байдужість, що не лише негативно вплине на її психічний розвиток, а й може загальмувати формування мовлення.

Вагомого значення набуває **читання дітям дорослими** творів різних жанрів усної народної творчості, зокрема казок, віршів. Доцільно заздалегідь вивчати ці твори напам'ять, використовуючи як підказки рухи, ейдетичні символи, піктограми, власні замальовки. Сприйнятливості малюка до мовлення на цьому віковому етапі потребує значної уваги з боку дорослих, адже дитина відтворює все, що чує. Тому стежте за правильністю, виразністю, літературністю свого мовлення, уникайте суржиків, білінгвізму.

ПОРУШЕННЯ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ В ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ

Сучасний світ надзвичайно швидкоплинний, цифровий. Нинішні діти нерідко позбавлені вербальної комунікації, адже значно більший інтерес, порівняно із живим спілкуванням, у них викликають мобільні телефони, планшети, ігри чи мультфільми в яких не потребують словесного відгуку. Задоволені й батьки — їм ніхто не заважає займатися своїми справами, а малюк сам "розвивається". На жаль, через таке "виховання" нинішні малюки починають розмовляти дещо пізніше, ніж їхні попередники.

Якщо в дитини віком до трьох років з нормотиповим вербальним і невербальним інтелектом спостерігаються **порушення мовлення** (відсутність або різке його відставання від вікових показників), це означає, що в неї наявна **затримка мовленнєвого розвитку** (ЗМР).

ЗМР може виникнути на тлі загальної психосоматичної ослабленості малюка, унаслідок різно-

манітних порушень внутрішньоутробного розвитку, через патологічні або складні фізіологічні пологи, брак спілкування з дорослими, педагогічну занедбаність. ЗМР характеризується уповільненням темпу мовленнєвого розвитку, практичною відсутністю мовлення та заміною його жестами, мімікою, пантомімікою.

Існує кілька видів затримок мовленнєвого розвитку.

ЗМР на стадії емоційного спілкування

Затримка мовленнєвого розвитку на стадії емоційного спілкування проявляється в тому, що дитина спілкується виключно емоційно-мімічними засобами. Малюк усміхається, лащить, і цих емоцій у спілкуванні з дорослим йому достатньо.

 Емоції — необхідна частина вербально-го спілкування, і можна зробити так, щоб вони допомогли малюкові в опануванні мовлення. Зокрема через вироблення навичок контролю. Дорослий може навмисно неправильно називати той чи інший предмет, радісно запитуючи малюка: “Так? Правильно?”. Побачивши його емоційну реакцію, демонструвати здивування: “Ні? Не так?”. Запитувати: “А як?”. Такі емоційні ігри-діалоги стимулюватимуть дитину промовити принаймні “Так” або “Ні”, спонукатимуть до правильного називання предмета шляхом звуконаслідування (якщо це, наприклад, тварина) або пригадування відповідної лексики.

ЗМР на стадії називання

Затримка мовленнєвого розвитку на стадії називання виражається в тому, що малюк спілкується за допомогою вказівного жесту, показуючи ті предмети в довкіллі, які його зацікавили. Дитина називає предмет тільки в конкретній ситуації й лише за зразком дорослого. Дієслів у її актуальному словнику практично немає.

За умови заміни вербальної комунікації вказівними жестами, вимогливими криками чи вигуками в дитини поступово наростають ознаки знервованості, вибагливості, примхливості через недостатнє розуміння дорослими її потреб, що значно погіршує поведінку малюка. Щоб не пропустити можливих порушень у центральній нервовій системі дитини, доцільно проконсультуватися з педіатром або неврологом.

 У спілкуванні з малюком варто вживати якомога більше дієслів (адже саме називання дій є основою перших речень), використовувати якісні прикметники на позначення сенсорних еталонів (кольору, форми, величини).

ЗМР на стадії “дитячих слів”

Затримка мовленнєвого розвитку на стадії “дитячих слів” характеризується тим, що діти у спілкуванні використовують окремі склади, звуконаслідування, лепетні слова, які фіксуються в мовленні й можуть уживатися впродовж усього дошкільного дитинства.

 Уживання “дитячих слів” великою мірою заважає малюкові опанувати правильне мовлення. Трапляється, що й дорослі, спілкуючись із дитиною, починають “лепетати” (ту-ту замість “поїхали”, гам, ням-ням — їсти), шепелявити (шооон — слон), гаркавити (зубка — рибка) тощо, ніби наслідуючи, а насправді спотворюючи дитяче мовлення. Звісно, не варто вживати в мовленні багатоскладові, незрозумілі для дитини раннього віку слова, але й занадто спрощувати мовлення теж не слід, адже кожен предмет чи явище, дія чи ознака має своє чітке позначення, яке дитина має засвоїти на рівні як розуміння, так і власного мовлення.

ЗМР у вигляді відсутності інтересу до спілкування

Затримка мовленнєвого розвитку у вигляді відсутності інтересу до спілкування проявляється в тому, що дитина буває настільки захоплена своєю діяльністю (предметною, ігровою та ін.), що, навіть вокалізуючи, ситуативно не реагує на звернене до неї мовлення. У малюка не виникає потреби у створенні емоційних і вербальних контактів з оточенням. Дитина прагне все робити сама, що можна було би вважати доброю ознакою, якби не той факт, що дорослий як партнер у предметно-ігровій діяльності, як співрозмовник їй при цьому не потрібен.

 Зазначену затримку мовленнєвого розвитку слід диференціювати з порушеннями слуху та аутизмом, що потребує додаткового неврологічного, психіатричного, аудіографічного обстеження. Корекційно-попереджувальний вплив у випадку ЗМР передбачає проведення роботи з розвитку імпресивного мовлення, складоритмічної, ритміко-інтонаційної структур, удосконалення моторних передумов артикуляції, слухового немовленнєвого гнозису, формування вербальних засобів комунікації.

Загалом до трьох років досить складно встановити певний чіткий діагноз, зробити логопедичний висновок, адже мовлення дитини перебуває в процесі формування. Але, звісно, не слід і пасивно чекати, поки дитина сама “виговориться”, досягне п'ятирічного віку, адже різке відста-

**Ти фігурки називай,
їх на стержень надягай.**

(Це та попереднє фото надіслала Юлія Музика,
ЗДО № 6 "Крунк", м. Славутич, Київська обл.)

вання у становленні вербально-комунікативної функції є сигналом про серйозний психомовленнєвий розлад.

Якщо дитина раннього віку за своїми мовленнєвими показниками різко відстає від норми, слід обов'язково перевірити, *по-перше*, стан іннервації мовленнєво-рухового апарату, мовленнєвих центрів кори головного мозку, звернувшись до логопеда та невролога; *по-друге*, стан слуху, завітавши до отоларинголога; *по-третє*, стан інтелекту, пройшовши обстеження у практичного психолога та дефектолога.

Варто знати, що без відповідного лікування затримка мовленнєвого розвитку може перерости в загальний недорозвиток мовлення (ЗНМ).

ЗНМ — складне мовленнєве порушення, що проявляється в недостатній сформованості чи повній несформованості всіх складників мовленнєвої діяльності (фонетико-фонематичного, лексичного, граматичного) на імпресивному та/або експресивному рівні, а також тих функцій та операцій, які забезпечують засвоєння мовлення (зокрема мисленнєвих функцій і операцій, функцій сприймання, уваги, пам'яті та контролю різних модальностей), унаслідок дії шкідливих екзогенних та/або ендогенних чинників на різних етапах розвитку (пренатальному, натальному, постнатальному).

КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА РОБОТА З ДИТИНОЮ РАНЬОГО ВІКУ

Несприятливі екологічні чинники довкілля (забрудненість повітря, води, підвищений радіаційний фон), погіршення загального психоемоційного фону суспільства (тривожність, хронічні стреси, дистимії, депресивні розлади тощо) через епідемії (пандемії) складних інфекційних хвороб (ковід, оміврон, кір, кашлюк, скарлатина та ін.),

війну в країні негативно впливають на здоров'я та психічний стан людей, особливо майбутніх батьків, що ускладнює перебіг вагітності та пологів і відбивається на дітях, зокрема раннього віку. Це проявляється у складності формування в малюків безпечно-довірливих стосунків, нервово-психічному напруженні, труднощах адаптації, розладах мовлення.

Якщо воєнно-політичну, епідеміологічну, екологічну ситуацію в країні наразі змінити нам не до снаги, то коригувати психомовленнєвий розвиток малечі необхідно і можливо, тим паче, що це не потребує особливих затрат — просто якнайбільше грайтеся та спілкуйтеся з малюком. Саме це допоможе попередити фіксацію мовленнєвих розладів, стимулюватиме повноцінне формування в нього всіх вищих психічних функцій.

Розвиток імпресивного мовлення

Щоб говорити самій, людині потрібно насамперед правильно чути й розуміти звернене до неї мовлення. Здатність розрізняти звуки навколишнього світу дає змогу наслідувати їх.

Якщо в мовленні дитини до 1 року 8 місяців не з'явилося звуконаслідування, це може бути "тривожним дзвіночком" щодо можливого **порушення слухового гнозису** (здатності розпізнавати на слух звукові стимули) або **недостатньої узгодженості нейронних зв'язків** у корі головного мозку, завдяки яким звукові сигнали надходять до артикуляційної зони і там перекодовуються в мовленнєві одиниці. За таких умов потрібно обов'язково звернутися за консультацією до невролога та отоларинголога.

У малят насамперед активізується права півкуля головного мозку, зокрема скронева ділянка (зони Верніке), які відповідають за так званий немовленнєвий слуховий гнозис. Тому і починати ігри-заняття з дитиною слід з **розрізнення різноманітних шумів** (музичних, предметних, природних). Тільки коли малюк навчиться диференціювати, наприклад, гавкіт собаки і нявчання kota, він зможе максимально наближено наслідувати їх. Так одночасно формуватиметься артикуляційний праксис — здатність оперувати органами мовленнєво-рухового апарату.

Далі до мовленнєвого розвитку поступово долучається ліва півкуля головного мозку, яка допомагає **розрізняти саме мовленнєві звуки**, відчувати схожість і відмінність голосних та приголосних звуків у словах (палка — пилка, білка — гілка). Через комісуральні, тобто сполучувальні, нейронні волокна зі скроневої ділянки правої півкулі в аналогічну ділянку лівої надходить інфор-

мація про акустичні ознаки, які дають змогу встановити відмінності як між окремими звуками, так і між цілими словами. Тут у пригоді стануть **ігри зі словами-паронімами**. Так відбувається своєрідний перехід від немовленнєвого до мовленнєвого слухового гнозису, які функціонують паралельно та стимулюють розвиток один одного.

Скроневі третинні поля слухової кори лівої півкулі допомагають сформуватися фонематичному слуху, який відповідає за розуміння поетапних інструкцій, лексичні узагальнення (білий ведмідь у зоопарку, бурий у лісі, іграшковий удома — це все ведмеді). Від простих інструкцій (“дай”, “принеси”) варто поступово переходити до кількоступеневих (“Дай ... мені, а собі візьми ...”). Таким чином удосконалюватимуться як навички розпізнавання та розуміння мовлення, так і слухова, зорова увага та пам'ять, наочно-дійове мислення.

Розвиток експресивного мовлення

Як уже було зазначено, мовленнєвий розвиток починається з активізації роботи правої півкулі головного мозку, коли дитина через слух засвоює певні фонетичні зразки та намагається їх відтворювати. Якщо мовленнєвий слуховий гнозис недостатньо розвинений, власне мовлення в артикуляційному плані може бути значно спотвореним, а тому незрозумілим.

 Реалізація здатності до природного звуконаслідування можлива за рахунок достатньо сформованого **артикуляційного праксису** (здатності артикуляційного апарату прийняти потрібну позу для відтворення звука). Головний мозок, тільки правильно розпізнавши інформацію (права півкуля), здатний надіслати її в мовленнєво-руховий апарат для перекодування в артикулеми, тобто потрібні рухи для відтворення звука (ліва півкуля головного мозку). За умов нейротипового розвитку малюк, користуючись “чуттям мови”, самостійно перекодує звуки в потрібні рухи, не замислюючись над тим, як потрібно витягувати губки чи розтягувати їх у сторони, коли піднімати, а коли опускати язик, випускати теплий чи холодний струмінь повітря.

Дітей із порушеннями мовленнєвого розвитку доводиться всього цього спеціально навчати.

Саме тому варто виконувати **вправи артикуляційної, дихальної, голосової гімнастики**, поступово ускладнюючи завдання:

- а)** за наслідуванням (спершу дорослий, а потім дитина);
- б)** одночасно (дорослий разом з дитиною);
- в)** самостійно (сама дитина з опорою на предметне зображення-позначення або вербальне називання вправ).

Доцільно починати з наслідувального повторення окремих звуків (у-у-у — вовк, ф-ф-ф — їжачок) і коротких звуконаслідувальних слів (га-га-га — гусак, бе-е-е — вівця), а згодом розширювати їх звуко-складове наповнення (цiv-цiv — горобець, ко-ко-ко — курка, ку-ку-рі-ку — півень). Далі поступово формується здатність самостійно вимовляти окремі звуки мовлення та слова.

Акустичні характеристики звуків передаються в премоторну зону кори головного мозку. Формування відповідних артикуляційних еквівалентів, створення єдиної “рухової мелодії” лексем можливе лише за умов розвиненого мовленнєвого слухового гнозису, чіткого чуття ритму, удосконалення темпо-інтонаційної складової. Саме тому доцільно промовляти складові ряди, виділяючи наголошений склад (ТА-та-та, та-ТА-та, та-та-ТА), подовжуючи їх (бу, бу-бу, бу-бу-бу), змінюючи голосні (ва-ва, ва-во, ва-ву-ву).

Ігри зі звуками та словами поступово розвиватимуть довільну увагу до звуко-складового, фонематичного, лексичного, граматичного складу мовлення, удосконалюватимуть психомовленнєву діяльність дитини загалом.

***

Ранній вік — важливий період психічного розвитку, який характеризується найінтенсивнішими темпами, нерівномірністю й водночас пластичністю психічної та вищої нервової діяльності. Саме на цьому віковому етапі сенсомоторні потреби виступають рушійними силами розвитку пізнавальних процесів і основи особистості.

Провідна роль у психомовленнєвому розвитку дитини належить дорослим! Тож поглиблювати власні знання в цій царині й допомагати батькам є надважливим завданням педагогів, які працюють з наймолодшими вихованцями. ■

Сідай на пальчик, мишко, і поговорим трішки.

(Надіслала Ірина Акименко, ЗДО № 6 “Крунк”, м. Славутич, Київська обл.)